

לא בשמים היא - נבואה והלכה

ראשי פרקים

- א. הקדמה
- ב. לא בשמים היא
- ג. כן בשמים היא
- ד. יישוב הסתירה
- ה. הלכה למעשה
- ו. סיכום

א. הקדמה

אחד הדיונים המעניינים שקיימים בתורה שבעל פה הוא הדיון העוסק בשאלה: האם התורה שבעל פה היא יחידה חתומה כמו התורה שבכתב והיא לא תשתנה יותר בהתגלות מן השמים¹, או שמא יכולה להיות התגלות נוספת מן השמים שתבאר או תחדש דין מסוים בתורה, ואז אנו נהיה מחוייבים לדין זה כפי שאנו מחוייבים לשאר התורה.

לשאלה זו יש השלכות בתחומים רבים, כגון:

- פסיקת הלכה על פי נביא או על פי בת קול.
- פסיקת הלכה על פי הזוהר.
- לימוד תורה מפי 'מגידי'ם וכדומה.

ב. לא בשמים היא

כאשר אנו בודקים את התייחסות הגמרא לסוגיה זו, אנו רואים מספר סוגיות שעל פיהן משמע לכאורה שאין אפשרות לחידושים מן שמיא בתורה **לאחר** פטירת משה רבינו עליו השלום. ברור הדבר שראשית נתינת התורה הייתה מן השמים, ודבר זה הוא בבחינת מושכל ראשון שאין צורך לדון בו. כמו כן ברור שבימי משה רבינו עליו

1 כמובן שגם אם נאמר כאפשרות זו, בכל זאת התורה שבעל פה אינה תורה קפואה, אלא היא תורה דינמית המתאימה את עצמה למציאות שבה היא נלמדת. ההשוואה שנעשתה בין התורה שבכתב לתורה שבעל פה היא רק בכך ששתי התורות האלו ניתנו לבני האדם פעם אחת בלבד באופן כזה שנותן מענה להתנהלות בני האדם ממעמד הר סיני ועד לסוף כל הדורות.

השלום, משה היה שואל שאלות והיו עונים לו מן שמיא. כך מצינו לדוגמה בפרשת המקושש (במדבר טו, לב-לו), בפרשת המקלל (ויקרא כד, י-כג), בפרשת בנות צלפחד (במדבר כז, א-יא), ובפרשת פסח שני (במדבר ט, א-יד).

ההלכות שנשכחו בימי יהושע - חידוש הלכה מן השמים

מיד לאחר מות משה, עם ישראל ויהושע נתקלים בבעיה - שלושת אלפים הלכות נשכחו. אם הדבר היה קורה בימי משה רבנו הפיתרון היה פשוט יחסית - משה היה שואל את הקדוש ברוך הוא ומקבל תשובה מה לעשות בכל המקרים האלו. הגמרא (תמורה טז.) מספרת שבימי יהושע ניסו את אותה הדרך, ומתארת מה קרה באותו מעמד:

אמר רב יהודה אמר שמואל: שלשת אלפים הלכות נשתכחו בימי אבלו של משה. אמרו לו ליהושע: שאל! אמר להם: "לא בשמים היא". אמרו לו לשמואל: שאל! אמר להם: "אלה המצוות" - שאין הנביא רשאי לחדש דבר מעתה... אמר לו הקדוש ברוך: לומר לך אי אפשר, לך וטורדן במלחמה... אמר רבי אבהו: אף על פי כן החזירן עתניאל בן קנז מתוך פלפולו.

מתבאר מתוך הגמרא הזו שאין כוח לנביא לחדש בתורה לאחר מות משה רבינו עליה השלום. התורה לאחר נתינתה הופכת להיות יחידה חתומה שאין להוסיף עליה דבר מבחוץ, ואין לנביא רשות להוסיף או לחדש בתורה כלום על פי נבואה, אלא יש לדון בה מתוכה בלבד בדרך הפלפול.

תנורו של עכנאי - הכרעת מחלוקת מן השמים?

המקרה הבא שנעסוק בו מובא בגמרא (בבא מציעא נט, ב) כסיכום מחלוקת רבי אליעזר וחכמים לגבי דינו של תנור שחתכו חוליות חוליות - האם תנור כזה מקבל טומאה או לא:

תנא: באותו היום השיב רבי אליעזר כל תשובות שבעולם ולא קיבלו הימנו. אמר להם: אם הלכה כמותי - חרוב זה יוכיח. נעקר חרוב ממקומו מאה אמה, ואמרי לה: ארבע מאות אמה: אמרו לו: אין מביאין ראיה מן החרוב. תזר ואמר להם: אם הלכה כמותי - אמת המים יוכיחו. חזרו אמת המים לאחוריהם. אמרו לו: אין מביאין ראיה מאמת המים... חזר ואמר להם: אם הלכה כמותי - מן השמים יוכיחו. יצאתה בת קול ואמרה: מה לכם אצל רבי אליעזר שהלכה כמותו בכל מקום. עמד רבי יהושע על רגליו ואמר: לא בשמים היא.

מאי לא בשמים היא? אמר רבי ירמיה: שכבר ניתנה תורה מהר סיני, אין אנו משגיחין בבת קול, שכבר כתבת בהר סיני בתורה: "אחרי רבים להטות".

אשכחיה רבי נתן לאלהו, אמר ליה: מאי עביד קודשא בריך הוא בההיא שעתא? אמר ליה: קא חייך ואמר: נצחוני בני, נצחוני בני.

רבי אליעזר רצה להוכיח את עמדתו בהלכה, ולאחר שסיים את כל הטיעונים ההגיוניים ולא הסכימו עימו חכמים הוא מתחיל להוכיח באותות ובמופתים שהלכה כמותו, עד שהוא מגיע בסופו של דבר לבקש בת קול שתוכיח כדבריו ובת הקול מגיעה ואומרת 'מה לכם אצל אליעזר בני'.

חכמים מייצגים בויכוח זה בצורה ברורה ביותר את העמדה שאיננו מתחשבים בניסים ובמופתים בקביעת ההלכה, ולא זו בלבד אלא שאפילו לבת קול אין אנו שומעים. ההכרעה בענייני קביעת ההלכה תעשה על ידי חכמים בלבד ללא כל סיוע מן שמיא.

לכאורה הדבר קשה מאוד לקבלו בשכל, שהרי סייעו לרבי אליעזר מן השמים, ומקור התורה מן השמים, ולמה לא לקבל את ההכרעה של מי שיכתב את התורה?

כדי לחזק את דברי חכמים, התלמוד מוסיף בסוף הברייתא² הנ"ל תוספת מאוחרת שבה מסופר שרבי נתן פוגש את אליהו הנביא ושואל אותו מה הקדוש ברוך הוא עשה בזמן שהוכרעה הלכה נגד דעת רבי אליעזר (ולכאורה גם נגד דעתו של הקדוש ברוך הוא עצמו), ואליהו עונה שהקדוש ברוך הוא חייך באותה השעה ואמר 'נצחוני בני'³.

יציאת דוד למלחמה

הגמרא במסכת עירובין (מה). מתארת את ההתלבטות של דוד לפני צאתו למלחמה בשבת ואת שאלתו באורים ותומים. כך מספרת הגמרא:

2 הדבר ניכר מכך שהקטע פותח ב'תנאי' וכולו בעברית, ואז בקטע הסיום עובר הקטע להשתמש בארמית.

3 עניין זה שהכרעת ההלכה היא דווקא על פי החכמים שחיים בעולם הזה ולא על פי שמיא מצאנו גם בגמרא בבא מציעא (פו, א). הגמרא מתארת שם ויכוח כביכול בין הקדוש ברוך לבין בית הדין של מעלה בענייני טומאה וטהרה: "קא מיפלגי במתיבתא דרקיעא אם בהרת קודמת לשער לבן - טמא, ואם שער לבן קודם לבהרת - טהור. ספק - הקדוש ברוך הוא אומר: טהור, וכולהו מתיבתא דרקיעא אמרי: טמא. ואמרי: מאן נוכח, נוכח רבה בר נחמני. דאמר רבה בר נחמני: אני יחיד בנגעים, אני יחיד באהלות. שדרו שליחא בתריה... כי הוה קא ניחא נפשיה אמר: טהור, טהור".

"וישאל דוד בה' לאמור האלך והכיתי בפלשתים האלה, ויאמר ה' אל דוד לך והכית בפלשתים והושעת את קעילה" - מאי קמבעיא ליה? אילימא אי שרי אי אסור - הרי בית דינו של שמואל הרמתי קיים (רש"י: ומידי דאיסור והיתר לא משייל באורים ותומים). אלא: אי מצלח אי לא מצלח. דיקא נמי, דכתיב: "לך והכית בפלשתים והושעת את קעילה", שמע מינה.

מן המקורות הללו יוצא שאין, ולא תהיה, התערבות שמימית בנושא חידוש הלכות ובנושא הכרעת מחלוקת הלכתיות, ושאפילו מן השמים הסכימו עם העיקרון הזה באמירת יניצחוני בני'.

ג. כן בשמים היא

אולם יש גם מקורות אחרים שבהם רואים לכאורה שישנה אפשרות להכרעת ההלכה מן השמים.

תנורו של עכנאי בתלמוד הירושלמי

אחד מן המקורות לכך שאפשר לפסוק הלכה כבת קול נמצא בסוף הסיפור של תנורו של עכנאי כפי שהוא מופיע בירושלמי (מועד קטן ג,א):

אמר [רבי אליעזר]: 'חרוביתא חרוביתא, אין הלכה כדבריהם - איתעוקרין ולא איתעקרת. 'אין הלכה כדבריי - איתעוקרין, ואיתעקרת. 'אין הלכה כדבריהם - חוזרין, ולא חזרת. 'אין הלכה כדבריי - חוזרין, וחזרת.

כל הדין שבחא, ולית הלכה כרבי אליעזר? אמר רבי חנינה: משניתנה לא ניתנה אלא "אחרי רבים להטות". ולית רבי אליעזר ידע ש"אחרי רבים להטות"? לא הקפיד אלא על ידי ששרפו טהרותיו בפניו... רבי קריספי רבי יוחנן בשם רבי: אם יאמר לי אדם כך שנה רבי ליעזר שונה אני כדבריו, אלא דתניא מחלפין.

על פי דברי רבי קריספי בשם רבי יוחנן, רבי סובר שכן נפסקה הלכה כרבי אליעזר, אלא שיש בעיה שהחליפו את הגרסאות, ולכן פוסקים כביכול בניגוד לדעת רבי אליעזר (ובאמת יוצא שכן פוסקים כדעתו של רבי אליעזר). על פי זה ניתן לומר בדרך האפשר שהמחלוקת האם הלכה כבת קול היא זו שגרמה לכך שהחליפו את הגרסאות, כדי להכריע הלכה כאחד הצדדים. אומנם הדבר אינו מוכרח, שאולי ההכרעה כרבי אליעזר נעשתה בגלל סיבה אחרת ולא בגלל שהלכה כבת קול.

הכרעת מחלוקת בית הלל ובית שמאי - הכרעת הלכה על פי בת קול

הגמרא בעירובין (יג,ב) מספרת:

אמר רבי אבא אמר שמואל: שלוש שנים נחלקו בית שמאי ובית הלל, הללו אומרים הלכה כמותנו והללו אומרים הלכה כמותנו. יצאה בת קול ואמרה: אלו ואלו דברי אלקים חיים הן, והלכה כבית הלל.

מן הגמרא הזו מוכח שפסקו הלכה כבת קול, וההלכה הזו בודאי מקובלת על כולי עלמא, שהרי לית מאן דפליג שנפסקה הלכה כדעת בית הלל.

אמנם היו שרצו לטעון שההכרעה כבית הלל לא הייתה בגלל הבת קול, אלא שבית הלל היו 'נוחין ועלובין', ורק לכן הוכרעה הלכה כמותם. אך טענה זו נסתרת לכאורה מן המקור הבא (ברכות נא,ב)⁴:

הלכה כדברי בית הלל - פשיטא, דהא נפקא בת קול! איבעית אימא קודם בת קול, ואיבעית אימא לאחר בת קול ורבי יהושע היא דאמר אין משגיחין בבת קול

משמע שהגמרא סוברת שההלכה נפסקה כבית הלל בעקבות הבת קול, עד כדי כך שהיא נזקקת לשאול: פשיטא שהלכה כבית הלל שהרי היתה בת קול. הגמרא גם מביאה שיש דעה כזו שחולקת על העיקרון הזה של פסיקת הלכה על פי בת קול (דעת רבי יהושע מתנורו של עכנאי), אבל לשיטת הגמרא העיקרית נפסקה הלכה כשיטת בית הלל בגלל הבת קול.

ד. יישוב הסתירה

אנו מוצאים מספר תשובות בראשונים המתמודדות עם הסתירה שבין שתי הגישות האם אפשר לפסוק הלכה על פי בת קול.

4 כן הוא גם במקומות רבים נוספים, כגון בירושלמי יבמות (א,ו): "או כדברי בית שמאי כקוליהם וכחומריהן או כדברי בית הלל וכקוליהם וכחומריהן - הדא דתימר עד שלא יצאת בת קול, אבל משיצאת בת קול לעולם הלכה כדברי בית הלל וכל העובר על דברי בית הלל חייב מיתה. תני: יצאתה בת קול ואמרה אילו ואילו דברי אלהים חיים הם אבל הלכה כבית הלל".

שיטת התוספות

לתוספות (בבא מציעא נט,ב ד"ה לא; יבמות יד. ד"ה רבי) יש שני הסברים לסתירה שבין שני המקורות שראינו:

א. הסיבה שיצאה בת קול שהלכה כרבי אליעזר הייתה רק לכבודו של רבי אליעזר, שהרי הוא ביקש בת קול כדי לעזור לו בויכוח מול חכמים כשהוא היה בדעת יחיד מול החכמים בויכוח, ולא שבאמת נפסקה הלכה כמותו מן השמים. לפי תירוץ התוספות הזה, באופן כללי כן סומכים על בת קול, ורק במקרה של תנורו של עכנאי אי אפשר לסמוך על בת קול שהרי היא לא באה לפסוק הלכה אלא היא רק באה לכבד את רבי אליעזר. לעומת זאת, במצב רגיל שבו יש מחלוקת ובת הקול אינה באה לכבודו של אחד הצדדים, בת הקול יכולה להכריע את הספק, כמו שראינו לגבי מחלוקת בית שמאי ובית הלל.

ב. התוספות בתירוץ השני באים ואומרים שיש מצבים מאוד מסויימים שבהם פוסקים הלכה כבת קול. אבל אם בת קול סותרת כלל הלכתי (כגון 'אחרי רבים להטות') אין הלכה כמותה. לכן בתנורו של עכנאי לא פסקו הלכה כבת הקול כיון שהיא באה בניגוד לכלל של 'אחרי רבים להטות', אבל במחלוקת בית שמאי ובית הלל הרוב היה עם בית הלל, אלא שבית שמאי מחדדי טפי, וההתלבטות היא האם שיקול החידוד יכריע את הרוב או לא, וכאן יש מקום לבת קול. לפי זה נמצא שיש לבת קול יכולת הכרעה במקרים מסויימים.

משני תירוצי התוספות יוצא שניתן להסתמך במצבים מסויימים על הכרעה הלכתית של בת קול - או באופן גורף כמו התירוץ הראשון של התוספות, או במקרים מאוד ספציפיים כתירוץ השני של התוספות.

מחלוקת עקרונית

ייתכן שעל פי הגמרא בברכות שראינו ניתן לתרץ שישנה מחלוקת עקרונית בין הסוגיות בשאלה האם פוסקים על פי בת קול או לא, שהרי הגמרא שם מביאה באיבעית אימא השנייה שלה שאולי המשנה שם היא אליבא דרבי יהושע שסובר שאין משגיחין בבת קול, ואילו לדעת האיבעית אימא הראשונה יוצא שלדעת כולם כן משגיחין בבת קול.

ה. הלכה למעשה

שיטת הרמב"ם

הרמב"ם בכמה מקומות כותב בחריפות רבה נגד האפשרות שנביא יוכל לחדש דבר מה בהלכה על פי נבואה. לדוגמה, בהלכות יסודי התורה (ט,א) כותב הרמב"ם:

דבר ברור ומפורש בתורה שהיא מצוה עומדת לעולם ולעולמי עולמים אין לה לא שינוי ולא גרעון ולא תוספת, שנאמר: "את כל הדבר אשר אנכי מצוה אתכם אותו תשמרון לעשות לא תוסף עליו ולא תגרע ממנו", ונאמר: "והנגלות לנו ולבנינו עד עולם לעשות את כל דברי התורה הזאת" - הא למדת שכל דברי תורה מצווין אנו לעשותן עד עולם, וכן הוא אומר: "חוקת עולם לדורותיכם". ונאמר: "לא בשמים היא" - הא למדת שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה.

כן כתב הרמב"ם בהקדמה לפירוש המשנה:

ודע, שהנבואה לא תועיל בעיון בפירושי התורה ולמידת הדינים ב"ג מדות, אלא מה שיעשה יהושע ופינחס בעיני העיון והדין הוא מה שיעשה רבינא.

אם כן אנו רואים שהרמב"ם מייצג קו מאוד נוקשה בנושא שאנו עוסקים בו, ומכריע שאין שום אפשרות לחדש הלכה על פי נבואה.

אומנם ראיתי שהיה מי שרצה לומר בדעת הרמב"ם שגם הוא מסכים שניתן להכריע מחלוקות בהלכה על פי בת קול, ומה שהרמב"ם אוסר זה רק חידוש הלכה או פרט בהלכה על פי התגלות שמימית. אולם דבר זה נסתר ממה שהרמב"ם עצמו כותב בהלכות יסודי התורה (ט,ד) לגבי דיני נביא:

אם עקר דבר מדברים שלמדנו מפי השמועה, או שאמר בדין מדיני תורה שהי ציוה לו שהדין כך הוא והלכה כדברי פלוני - הרי זה נביא השקר ויחנק אף על פי שעשה אות, שהרי בא להכחיש התורה שאמרה: "לא בשמים היא".

שיטת התוספות

כפי שראינו, יש לבעלי התוספות שתי גישות לגבי קביעת ההלכה על פי בת קול במקרה של תנורו של עכנאי, אבל לפי שתי הגישות ראינו שיש אפשרות במצבים מסויימים כן לפסוק הלכה על פי בת הקול. אמנם התוספות עצמם כותבים שלדעת רבי יהושע בכל מקרה אין פוסקים הלכה על פי בת קול.

הפוסקים על פי גילויים מן השמים

מצאנו סיעה גדולה מאוד מן הפוסקים הראשונים שכן השתמשו בכל מיני דרכים מטאפיזיות כדי לפסוק הלכה, כגון חכמים ששאלו שאלות קמי שמיא וקיבלו עליהן תשובות בחלום. אחד המפורסמים שבהם הוא רבי יעקב ממרויש בעל שו"ת מן השמים שספרו הנ"ל מכיל שאלות שונות ששאל ונענה בחלום.

כמו כן ניתן לראות בליקוט שליקט הרב ראובן מרגליות בהקדמתו לספר שו"ת מן השמים, ראשונים רבים שנענו על שאלותיהם בחלום או על ידי רוח הקודש וכך פסקו להלכה, עיין שם.

סיכום נוסף של פוסקים שפוסקים פסקו על פי גילויים שמימיים מופיע בשו"ת משפט כהן (צו, ז) לרב קוק זצ"ל. הרב דן שם באיסור הכניסה להר הבית, ומביא את דברי הראב"ד שהתגלו לו ב'סוד ה' ליראיו', וכותב שם ש"ברור הוא שאין כונתו כלל בזה על סברא אנושית פשוטה". לאחר מכן הוא מביא שלל דוגמהות לכך שניתן לפסוק על פי התגלות מן שמיא במגוון רחב של נושאים כגון: איסור והיתר (לגבי כשרותם של דגים מסויימים), אורח חיים (בעניין תפילין של רש"י ורבינו תם), העמדת הגירסא על דיוקה ועוד.

אומנם הרב מסיים שם ואומר שבסופו של דבר הראב"ד לא הכריע את ההלכה על סמך ההתגלות שהייתה לו, אלא רק השתמש בה כדי לדחות את דברי הרמב"ם. כך היא לשונו של הרב:

אבל הראב"ד לא החליט כלל את ההלכה, והדין נותן לכך שלא להחליט ההלכה על פי סוד ה', שהרי אין פוסקים הלכות על פי רוח הקודש, ולא בשמים היא. אלא שלגבי סברת הרמב"ם, שלא מצא לה מקור והיתה בעיניו כסברא בלא יסוד, השתמש הוא לדחותה ולפקפק עליו על פי הארת רוח הקודש שלו, שנגלתה לו על פי סוד ד' הבחינה של קדושת המקדש בבית השני בימי עזרא וערכו לגבי הבית הראשון ולגבי אור הקדושה של הבית השלישי והגאולה העתידה במהרה בימינו.

הרב גם עונה על הסתירה שבין הפסק של הרמב"ם שאין לסמוך על התגלות שמימית לבין כל הפוסקים שראינו שעל פיהם משמע שהם כן פסקו על פי חלומות. הרב כותב שם בתשובה שניתן לומר שכל אותם הפוסקים לא היו בניגוד לפסיקה של הרמב"ם,

כיון שכל אותם החכמים לא חידשו דין חדש בהלכה או אפילו פרט הלכתי חדש, אלא שכאשר הם הסתפקו בשאלה מסוימת והיו להם צדדים לכאן ולכאן, הם השתמשו בסיוע מן שמיא כדי לעזור להם להכריע את הספק⁵.

כדי להסביר את כל אותם הפוסקים שפסקו על פי התגלות מן השמים ניתן ללכת במספר דרכים:

- א. פסיקת ההלכה שלהם היתה על פי שיטת התוספות שמתירים לפסוק הלכה במצבי מחלוקת על התגלות מן השמים.
- ב. היישוב של הרב קוק זצ"ל שהובא לעיל.
- ג. אפשרויות נוספות מובאת על ידי הרב עובדיה יוסף בשו"ת יביע אומר (חלק א, אורח חיים מא):
- ד. 1. הרב עובדיה מביא הוכחות רבות לכך שניתן לברר ספקות **מציאותיים** על ידי רוח הקודש.
- ה. 2. לגבי שו"ת מן השמים הרב עובדיה כותב שלא מדובר על פסיקת הלכה מן השמים, שמטרת הספר היא לא לפסוק בצורה מוחלטת כפי שהורו לו מן שמיא, והמתבר לא הכריח אף אחד להישמע לפסקים שלו בגלל שהם התגלות נבואית. כך כתב הרב עובדיה:

יש חילוק גדול בין מתנבא בשם ה' דרך נבואה, דבהא הוא דאמריין שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה, לחולם חלוט, שאינו אלא אחד מששים בנבואה, ומשום הכי אין איסור זה נוהג בחלוט, שאינו תוקע עצמו לדבר הלכה להכריח להאמין בו כנבואה אלא כגילוי מילתא בעלמא, וכל מי שאינו רוצה לסמוך עליו הרשות בידו ולא הוי כמוותר על דברי נביא. מה שאין כן נביא המתנבא בשם ה' שאסור לעבור על דבריו, על זה אמרו שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה אחר נבואת משה רבינו, ומתוך החומר שהחמרנו בסופו הקלנו בתחלתו שלא לשמוע אליו בדבר הלכה.

5 להרחבה נוספת עיין בגמרא בחגיגה ג, ב ובדברי המהרש"א במקום.

ו. סיכום

ראינו עד כה מספר שיטות לגבי פסיקת הלכה על פי רוח הקודש או בת קול וכדומה, החל משיטות המתירות לשמוע לגילוי מן שמיא ולפסוק הלכה על פיו, וכלה בשיטות האוסרות את הדבר מכל וכל. כמו כן ישנם שיטות ביניים המנסות לעשות פשרה בין הניצים ולהעמיד את כל אחת מן הדעות הללו במקרים מסוימים בלבד.

כמו כן ראינו שבפועל במהלך הדורות השתמשו רבות בפסיקת ההלכה בכל מיני התגלויות שונות כדי לפסוק על פיהם את ההלכה. גם מציינו שאפילו אחרונים שכתבו שאין לפסוק על פי התגלויות מן השמים (כגון הרב עובדיה), עדיין הביאו במקומות אחרים את דברי שו"ת מן השמים כדי לחזק את דבריהם באותם מקומות⁶, כך שמצינו שמייחסים לפסיקת ההלכה מן שמיא מקום חשוב בפסיקת ההלכה שלנו, ואין לזלזל בה.

6 לדוגמה עיין בשו"ת יביע אומר חלק ד, אורח חיים סימן ט ד"ה ותבט.